

УДК: 316.42:316.77

Р.В. ВЯЗОВА

СПЕЦИФІКА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вязова Рита Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри ділової комунікації Запорізького національного університету

Стаття присвячена аналізу специфіки міжкультурної комунікації на сучасному етапі розвитку суспільства. Зроблено висновок про загострення конфліктної складової в комунікативних відносинах, причиною якої є глобалізація, що приводить до конфлікту цивілізацій, культур, релігій, та етнічність, яка впливає на сучасні суспільні процеси

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурний конфлікт, етнічний конфлікт, етнічність, глобалізація.

Стаття посвящена анализу специфики межкультурной коммуникации на современном этапе развития общества. Сделан вывод об обострении конфликтной составляющей в коммуникативных отношениях, причиной которой выступают глобализация, она же и приводит к конфликту цивилизаций, культур, языков, религий и этничность, которая влияет на современные общественные процессы.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурный конфликт, этнический конфликт, этничность, глобализация.

In this article the cross-cultural communication is analysed at the present stage of social development. It is concluded that the worsening conflict in the communicative relationship is caused by acts of globalization, which leads to a conflict of civilizations, cultures, languages, religions and ethnicity that affects modern social processes.

Key words: cross-cultural communication, cross-cultural conflict, ethnic conflict, ethnicity, globalization.

© Р.В. Вязова, 2012

Світосприйняття за принципом «Свій – Чужий», «Ми – Вони», яке склалося ще на початку історії людства, в сучасних умовах суспільного розвитку вступило в нову фазу розподілу світу за культурно-територіальними ознаками, за конфесійними, культурними або цивілізаційними параметрами, за рівнем матеріального добробуту та розвитку економіки. Прояв дуальності («Ми – Вони», або «ми» та «всі інші») на рівні ідеології (релігії, політики або буденної свідомості), в сучасних умовах поглиблення інтеграційних процесів несе в собі реальну загрозу соціальній та культурній конфронтації на релігійному, етнічному, мовному ґрунті. Так, наприклад, у другій половині ХХ ст. за 55 післявоєнних «мирних» років у локальних війнах загинуло більше людей, ніж у Першій світовій війні. Значна частина конфліктів має затяжний характер. Понад 20 років тривала розпочата радянською агресією в 1979 р. міжусобна війна в Афганістані. Воєнні дії й сутички в Конго (Кіншаса), Анголі, Судані, Руанді супроводжуються винищенням окремих народностей і племен. Протистояння на Близькому Сході між Ізраїлем і палестинцями, яких підтримують сусідні мусульманські країни, призвело до великих людських жертв і матеріальних втрат, загрожуючи втягненням до цього конфлікту інших країн світу. Наприкінці ХХ ст. до краю загострилася курдська проблема. Намаганням курдів створити свою державу, уряди країн, на яких вони проживають, протиставили геноцидні військові операції. На Близькому Сході і в Північній Африці внаслідок діяльності ісламських екстремістів виникла загроза релігійних конфліктів. З розпадом СРСР розширилася сфера міжкультурних

конфліктів на його колишній території. На основі цих прикладів можна побачити, що міжкультурні відносини в сучасному світі характеризуються загостренням їх конфліктної складової. Для більш глибокого розуміння специфіки міжкультурних конфліктів, необхідно звернутися до аналізу сутності соціальних конфліктів, які у свою чергу є складовою соціальних протиріч.

Протиріччя в соціальних системах є частиною діалектичних протиріч, які пронизують усі сфери матеріального та духовного буття. Г. Гегель вважав, що у сфері практичної діяльності протиріччя з'являються, тобто переходять зі сфери сутності у сферу явища, за наявності особливого стану, який він називав «ситуація та її конфлікти». Конфліктна ситуація має місце там, де визначеність виявляє себе як істотна відмінність і, виступаючи в протилежності до чогось іншого, породжує колізію [1, с. 88]. Отже, поширена традиція, яка іде від Геракліта до Гегеля, згідно з якою протиріччя виступає іманентною властивістю буття, головним двигуном історії та прогресу.

У сучасній західній соціально-філософській літературі питання про природу протиріч розглядається Е. Гідденсом. Він вважає, що соціальне протиріччя виражає вразливе місце, слабку ланку в конструкції соціетальної системи, вказує на розподіл інтересів між різними групами і категоріями людей, у тому числі і між класами [2, с. 198-199]. Е. Гідденс вказує, що соціальні протиріччя пов'язані з відмінностями способу життя людей, що належать до різних соціальних груп, і нерівністю їхніх життєвих шансів. Виступаючи частиною діалектичних, протиріччя суспільства мають

сферу застосування – сферу соціального. Сутністю соціальних протиріч є усвідомлені взаємовідносини суб'єктів суспільства (класів, етносів, особистостей), у ході яких вони вступають у взаємодію з метою досягнення своїх потреб, інтересів, цілей. Ці протиріччя є внутрішніми протиріччями і вони виступають основними протиріччями соціуму. Окремим випадком соціального протиріччя є соціальний конфлікт. Він розуміється як зіткнення інтересів різних соціальних спільностей, соціальних верств і груп, окремий випадок прояву соціального протиріччя, одну з його форм, яка характеризується наявністю виразного протистояння суспільних сил або проблеми, що виступають ядром конфлікту, а також усвідомлення сторонами, які конфліктують, своїх протилежних інтересів і цілей діяльності.

Слід виділити чотири підходи щодо вивчення конфліктів: каузальний, функціональний, діалектичний (або радикальний) та цільовий. На думку прихильників каузального підходу, «причини виступають елементом пояснень конфліктів» [3, с. 49]. В.Н. Шаленко виділяє наступні три групи причин конфліктів: 1) умови, які сприяють росту несумісних відмінностей; 2) агресивні диспозиції, які призводять до конфліктної поведінки; 3) психологічні процеси, які вказують на впевненість несумісності відмінностей [4].

Функціональний підхід найбільш повно розглядав Л. Козер. Він показав, що конфлікт сприяє скоріш еволюційним, ніж революційним змінам [5, с. 8]. Так, дослідник вважає джерело конфліктної взаємодії у фатально неминучій соціальній нерівності, психологічній незадоволеності суб'єктів суспільства. При цільовому підході конфлікт розглядається як засіб досягнення організаційних завдань. Л.Понді відзначає: сам по собі конфлікт потрібно оцінювати в термінах його функцій та дисфункцій. Причиною конфлікту виступають індивіди та групи, які переслідують свої власні інтереси [6, с. 257-261].

В основі діалектичного підходу лежить діалектична теорія конфлікту Р. Дарендорфа. Автор теорії конфліктної моделі суспільства Р.Дарендорф стверджує, що конфлікт визначається характером влади. Важливим моментом у вивченні конфлікту являється питання його локалізації та структуризованості в часі [7, с. 142-147]. Для правильного розуміння того, що відбувається всередині зони конфлікту, необхідно враховувати, що він детермінований особливостями сприйняття та інтерпретації суб'єктів. Виникнення й існування конфліктів являє собою неминучий наслідок переплетіння двох тенденцій у розвитку світової цивілізації – оформлення великих груп людей в нації, народності та прогрес продуктивних сил, який веде до конкуренції людей навколо території, природних ресурсів, ринків збуту, політичного впливу, можливості національного самозбереження. Залежно від міри загострення національних конфліктів та суперечностей вони можуть існувати як у спокійній, латентній формі, так і у відкритій, тобто у формі етнічного конфлікту. Міжетнічний конфлікт у відкритій формі не виникає на голому місці, а має в своїй основі роки, десятиліття чи навіть століття конфліктної

ситуації у латентній стадії, адже співжиття двох етносів по-сусідству – це вже ситуація сама по собі конфліктна. Перехід першої форми в другу спричиняє відсутність або зіпсування механізму збалансування національних інтересів.

Слід визначитись з факторами, що обумовлюють специфіку міжкультурної комунікації. Більшість дослідників вважає, що саме глобалізація провокує міжкультурні конфлікти і прояви націоналізму, оскільки вона спонукає до культурної гомогенізації етнічні, релігійні, племенні групи, котрі захищають свою самобутність [8, с. 82-88]. Найбільш песимістично оцінюють вплив глобалізації на майбутнє міжкультурних конфліктів прихильники теорії «зіткнення цивілізацій», запропонованої Б. Левісом і популяризованої С. Хантінгтоном [9 с. 47-60]. Її послідовники вважають міжкультурні конфлікти проявом культурних розривів між різними суспільствами. Такі конфлікти можуть виникати внаслідок глобалізації і модернізації, коли окремі групи населення виявляються краще пристосованими до нових умов, а це викликає заздрість і ненависть невдах. У статті «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтон прогнозує, що на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів настане час конфліктів між цивілізаціями [10, с. 33-48]. Конфлікт цивілізацій розгортається на мікро- і макрорівнях. На мікрорівні боротьба «за землю і владу» точиться між групами, що живуть на лінії розлому між цивілізаціями. А на макрорівні вже країни, які належать до різних культурних таборів, конкурують за вплив у воєнній та економічній сферах, за контроль над міжнародними організаціями і третіми країнами, прагнучи нав'язати їм власні політичні і релігійні цінності. С. Хантінгтон відзначає, що таке протистояння може набувати різних форм – від економічної конкуренції до етнічних конфліктів та «етнічних чисток», що особливо часто спостерігається на межах ісламського світу.

У цілому зазначимо, що, окрім глобалізації, причини міжкультурного конфлікту кореняться як у зовнішніх факторах, таких як: порушення еко-господарської системи, конфлікт цивілізацій, культур, мов, релігій тощо, так і у внутрішніх факторах функціонування етносу. На думку П.Кондратьєва, загостренню конфліктів сприяють такі чинники: 1) раптове зникнення стримуючих чинників зовнішнього оточення, що здійснюється за допомогою послаблення політичної влади або зникнення зовнішньої загрози. Прикладом тут можуть виступати народи колишнього Радянського Союзу, які позбавились як центральної влади, так і об'єднуючого їх зовнішнього ворога; 2) рішучі зміни в соціально-економічному становищі одних груп відносно інших; 3) існування громад за кордоном, що підтримують групи, які виступають суб'єктами конфлікту, загострюють його протікання й ускладнюють розв'язання; 4) геополітичне розташування ареалу; 5) економічне підґрунтя політичної ситуації; 6) культурно-історична ідентичність національної групи; 7) релігійний чинник ризику; 8) відмінності в державному та правовому статусі народів; 9) страх втрати національної самобутності [11].

Держави, своєю чергою, прагнуть до встановлення юридичного, економічного та військового контролю за територіями, вступають у протиріччя один з одним і починається конфлікт. Відповідно до джерел і чинників, що породжують міжкультурні конфлікти, виділяється така їх типологія: 1. Територіальні конфлікти, часто тісно пов'язані з возз'єднанням роздроблених у минулому груп. Їх джерело – внутрішнє, політичне, а нерідко і озброєне зіткнення між тими, що стоять при владі, урядом і яким-небудь національно-визвольним рухом або тим чи іншим сепаратистським угрупованням, що користується політичною і військовою підтримкою сусідньої держави. Класичний приклад – ситуація в Нагірному Карабасі і частково в Південній Осетії; 2. Конфлікти, породжені прагненням меншини реалізувати право на самовизначення в формі створення незалежного державного утворення. Таке положення в Абхазії, Гагаузії, частково в Придністров'ї; 3. Конфлікти, пов'язані з відновленням територіальних прав депортованих народів. Суперечка між осетинами й інгушами через приналежність Приміського району – яскраве тому свідчення; 4. Конфлікти, в основі яких лежать домагання тієї або іншої держави на частину території сусідньої держави. Наприклад, прагнення Естонії і Латвії приєднати до себе ряд районів Псковської області, які, як відомо, були включені до складу цих двох держав при проголошенні їх незалежності, а в 40-і роки ХХ ст. перейшли до РФ; 5. Конфлікти, джерелами яких служать наслідки довільних територіальних змін, здійснюваних у радянський період. Це передусім проблема Криму і в потенції – територіальне врегулювання в Середній Азії; 6. Конфлікти, в основі яких лежать чинники історичного характеру, зумовлені традиціями багаторічної національно-визвольної боротьби проти метрополії. Наприклад, конфронтація між Конфедерацією народів Кавказу і російською владою; 8. Конфлікти, породжені багаторічним перебуванням депортованих народів на територіях інших республік. Такі проблеми месхетинських турок в Узбекистані, чеченців у Казахстані, кримських татар в Криму [12, с. 89]. Виходячи з аналізу чинників, що сприяють конфліктній ситуації слід відзначити вплив як культурних, так і соціальних факторів її виникнення.

Одним з головних факторів виникнення міжкультурних конфліктів виступає етнічність, як вважають деякі вчені. Така думка ґрунтується на дослідженнях теоретиків інструменталістського, конструктивістського та примордіалістського підходів. Інструменталісти розглядають конфлікт як результат активізації етнічних характеристик лідерами політичних еліт для реалізації власних інтересів [13, 285]. Конструктивісти ж причини конфлікту вбачають у тому, що може бути визначено як «патологічні соціальні системи», які індивіди не можуть контролювати. Відтак конфлікт, який виникає, є продуктом соціальної системи, а не окремих індивідів. А етнічність, що є результатом соціальної взаємодії, внаслідок її порушення випадає з-під контролю. Як й інструменталісти, конструктивісти не вважають етнічність природ-

но конфліктною. Звідси постає потреба пояснення причин вибуху насилля у міжкультурних відносинах. Традиціоналістський (примордіалістський) підхід визнає, що етнічні конфлікти не постійний стан взаємовідносин, традиціоналісти розглядають конфлікт як явище, що випливає з етнічних відмінностей і тому необов'язково потребує пояснення. Іншими словами, конфлікт вбачається вкоріненим у саму етнічність [14, с. 309-328].

Варто звернути увагу на два головні твердження. Перше: коли існують видимі переваги, пов'язані з етнічною ідентичністю, остання створюється чи підтримується як основа для колективних дій. Друге: етнічність визначається ситуаційно, як комплекс соціально визначених характеристик, що мають як усталені, так і випадкові риси. Змінність етнічної ідентичності залежить від конкретної ситуації і стратегічної користі, пов'язаної з нею. Ідея ситуаційної етнічної ідентичності передбачає, що різні етнічні характеристики активізуються в різних ситуаціях задля досягнення очікуваних результатів. Цей підхід розглядає етнічний конфлікт як явище політичного характеру, спрямоване проти домінації іншої етнічної групи чи дискримінації власної етнічної групи державою. Отже, з цієї точки зору, етнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, в якому етнічність є ресурсом групової мобілізації. Українська дослідниця В.О. Котигоренко також наголошує на тому, що саме фактор етнічності може стимулювати конфлікти, які класифікуються за цілями сторін – на ґрунті змагальності за соціальні блага, за владу, за збереження, розвиток або переваги культурної ідентичності [15, с. 75]. Саме етнічність призводить до формування образу етнічного «ворога». Бо в основі кожної етнофобії лежить соціально-психологічна структура різниці між «нами» і «не-нами», власне як і в основі самоідентифікації. Таким чином, психологічний та емоційний вплив етнічності на міжкультурні відносини не можна ігнорувати. У цілому наростання конфліктогенних ситуацій з найбільшою силою виявляється на соціопсихологічному, етнопсихологічному та особистісно-психологічному рівнях, з яких останній виступає немовби індикатором, провісником майбутніх, глибоких соціальних та політичних змін. Саме у цьому середовищі, як підкреслює Л. Колесо, висуваються міфи та стереотипи, характерні для комплексу культурно-етнічної та конфесійної образи, які згодом переростають в цілу ідейну систему, і у вигляді гасел опановують масу, що радикалізується та люмпенізується. Прояв власне етнічної свідомості як установка типу «Ми – Вони» приймає в цьому комплексі вид конфлікту між «правом історичної першості» та «правом історичної реальності», виникають ідеї «тягаря історичної несправедливості», «засилля іноземців», «необхідності відродити минулу славу» і т.ін. Найбільш значущим для даного психологічного комплексу є загострене сприйняття етнічною свідомістю стереотипу, що склався, про сортність, кастовість, застиглість у становищі різних етнічних та конфесійних груп у суспільстві [16, с. 117-120].

Таким чином, здійснивши аналіз специфі-

ки міжкультурних відносин на сучасному етапі розвитку соціуму, слід зробити висновок про загострення конфліктної складової у міжкультурних відносинах. Цьому сприяє низка факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. До зовнішніх факторів слід віднести

глобалізацію, що, у свою чергу, обумовлює конфлікт цивілізацій, культур, мов, релігій, порушення еко-господарської системи. До внутрішніх факторів слід віднести власне етнічність, яка глибинним чином впливає на сучасні суспільні процеси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гегель Г. В. Ф. Эстетика : [в 4 т.] / Г. В. Ф. Гегель. – Минск : Искусство. – Т. 1. – 1968. – 326 с.
2. Giddens E. The Constitution of Society : Outline of the theory of structuration / Giddens E. – Cambridge: Polity Press, 1989. – 402 p.
3. Зайцев А. К. Социальный конфликт на предприятии / Зайцев А. К. – Калуга : Калужский институт социологии, 1993. – 187 с.
4. Шаленко В. Н. Конфликты в трудовых коллективах / Шаленко В. Н. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 241 с.
5. Coser L. A. The Functions of Social Conflict / Coser L. A. – N.Y. : Free Press, 1956. – 188 p.
6. Pondy L. R. Reflections on organizational conflict / L. R. Pondy // Journal of organizational behavior. – 1992. – Vol. 13. – P. 257–261.311.
7. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
8. Кіссе А. Майбутнє етнічних конфліктів / А. Кіссе // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 82–88.
9. Lewis V. The Roots of the Muslim Rage / V. Lewis // Atlantic Monthly. – 1990. – September. – P. 47–60.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // ПОЛИС. – 1994. – № 1. – С. 226–227.
11. Кондратьев П. Я. Теорія конфліктології міжнародних відносин [Електронний ресурс] / П. Я. Кондратьев. – Режим доступу: http://www.naiaiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_1/kondrat.htm.
12. Этингер Я. Межнациональные конфликты в СНГ и международный опыт / Я. Этингер // Свободная мысль. – 1993. – № 3. – С. 89–90.
13. Lake D. Spreading Fear : The Genesis of Transnational Ethnic Conflict. The International Spread of Ethnic Conflict : Fear, Diffusion and Escalation / D. Lake, D. Rothchild. – Princeton : Princeton University Press, 1998. – 379 p.
14. Meadwell H. Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism / H. Meadwell // Ethnic and Racial Studies. – 1989. – № 3. – Vol. 12. – P. 309–328.
16. Котигоренко В. Етнічні протиріччя в сучасній Україні : політологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / В. Котигоренко. – Київ, 2005. – 39 с.
16. Колесова Л. О. Причины современных межэтнических и межконфессиональных конфликтов / Л. О. Колесова // Общественные науки и современность. – 1992. – № 4. – С. 117–120.